

• 88
К 45

Інститут психології ім.Г.С. Костюка АПН України

Кіцак Наталія МIRONІВНА

УДК 159.9

**Розвиток української етнопсихології в західній
діаспорі ХХ століття**

**Спеціальність 19.00.01
загальна психологія, історія психології**

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ 2000

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології ім. Г.С.Костюка АПН України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук

Мацейків Мирослав Антонович, Інститут психології
ім. Г.С.Костюка АПН України, лабораторія історії
психології, старший науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук Шрен Марія Іванівна, Українська Академія
державного управління при Президентові України, професор

кандидат психологічних наук Мартинюк Володимир Михайлович,
Київський державний театральний інститут ім.Карпенка-Карого, викладач

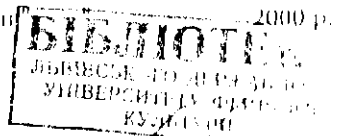
Провідна установа:

Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова, кафедра загальної та
соціальної психології

Захист відбудеться 29 листопада 2000 р. об 11 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології
ім.Г.С.Костюка АПН України (01033, Київ-33, вул. Паньківська, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології
ім.Г.С.Костюка АПН України (01033, Київ-33, вул. Паньківська, 2).

Автореферат розкритий _____ 2000 р.

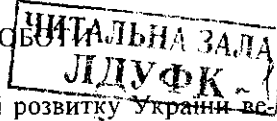
Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

[Handwritten signature]

Бали Г.О.

1377

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку України великого значення набувають проблеми психології українського народу. Перед Українською державою постали численні проблеми національної політики - формування етнічної свідомості, забезпечення етнічної толерантності, проблема розвитку культури усіх націй і народностей, що проживають на її території. Оволодіння етнопсихологічними знаннями буде сприяти гармонізації міжнаціональних, міжособистісних відносин як в межах України, так і на міжнародному рівні. В умовах нових історичних реалій останнього десятиліття ХХ ст. постала потреба концептуального усвідомлення цілісності національної культури, заповнення ніш та прогалин, ліквідації розриву на материкову та діаспорну частини.

Внаслідок історичних подій в Україні з 30-х років ХХ ст., хід природного розвитку української етнопсихології був штучно перерваний і до кінця 80-х етнопсихологія на території України практично не розвивалась. Але на відміну від ситуації, яка склалась в інших республіках колишнього СРСР, українська етнопсихологія, завдяки чисельній діаспорі, змогла уникнути занепаду. Її визначні представники - О.Кульчицький, І.Мірчук, Б.Цимбалістий, В.Янів та ін. - продовжували працювати на терені етнопсихології над тією проблематикою, що не могла в певний час досліджуватись на Україні. Ці дослідження є складовою частиною української етнопсихології як науки, але вони мало вивчені в Україні. Огляд історичного процесу розвитку української етнопсихології в західній діаспорі був наведений в ряді наукових праць. В.Янів наводив характеристики наукових досліджень окремих вчених західної діаспори в "Нарисах до історії української етнопсихології". Ряд сучасних дослідників (П.Гнатенко, І.Курас, В.Москалець, Л.Орбан, В.Павленко, М.Пірен, Ю.Римаренко, В.Скульський, С.Таглін, В.Хрущ, І.Дашлюк) провели аналіз праць українських етнопсихологів діаспори, використали доробок науковців діаспори для творення наукових концепцій та теорій, розробки практичних рекомендацій та застосування досягнень української етнопсихології в різних галузях психології, педагогіки, філософії, націології, політології та інших наук. Проте більшість досліджень ще недостатньо вивчено; досі не створено системного уявлення про розвиток української етнопсихології в західній діаспорі ХХ ст.

Залучення до корпусу сучасних етнопсихологічних досліджень науково-психологічної спадщини діаспори сприятиме відновленню порушеної

логіки. Дане дослідження є спробою вивчення історії становлення та розвитку української етнопсихології в західній діаспорі у XX столітті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою загальної теми "Історична психологія українського народу на тлі соціокультурного буття 20 століття" (№0194 U 006960) лабораторії історії психології Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України і скоординована в АПН України (протокол №6 від 18.10.1999 р.).

Об'єктом дослідження є система психологічних знань, сформована в українській етнопсихології західної діаспори XX ст.

Предмет дослідження - закономірності та особливості розвитку української етнопсихології науковцями західної діаспори.

Мета дослідження - проаналізувати та систематизувати історичний процес становлення та розвитку української етнопсихології в західній діаспорі XX ст. у системі основних течій світової психологічної науки

Для досягнення мети дослідження були покладені наступні завдання:

1. Визначити та розкрити суспільно-політичні та культурно-національні передумови, сутність, особливості, руйнівні чинники історичного процесу становлення та розвитку української етнопсихології в західній діаспорі XX століття
2. Дослідити специфіку та мисле української етнопсихології західної діаспори в системі основних течій світової психологічної науки
3. Розробити і обґрунтувати періодизацію історичного процесу розвитку української етнопсихології в західній діаспорі XX ст., виділивши основні напрями.
4. Визначити та проаналізувати психологічний зміст напрямів дослідження української етнопсихології в західній діаспорі, встановивши взаємозв'язки між ними.

Методологічну основу та теоретичні засади дослідження становлять положення про етнологічну структуру традиційних чинників етнічної культури, сформульовані в працях українських вчених-психологів (Г.Костюк, С.Максименко, П.Пелех, В.Романець, та ін.), вітчизняні та зарубіжні концепції етнопсихологічних досліджень (І.Белявський, Р.Бенедикт, О.Кученіцький, О.Пурія, М.Мід, Л.Орбан, М.Пірен, В.Павленко, Г.Шпет, Б.Цвайґахтінг, В.Янів та ін.)

Методи досліджень. В роботі використовувалися методи порівняльно-історичного аналізу, а також формально-структурний та описовий методи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у роботі вперше розроблена періодизація історичного процесу розвитку етнопсихологічних досліджень в західній діаспорі XX ст. Цілихлетнім аналіз дослідних укра-

їнських етнопсихологів діаспори суттєво поглиблює уявлення щодо історичного процесу розвитку української етнопсихології. Вперше у вітчизняній науковій обіг впроваджуються результати досліджень вчених США та Канади, що присвячені вивченню психології українського народу.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній різнобічно висвітлено історичний процес розвитку української етнопсихології науковцями західної діаспори ХХ століття. Зміст наведених у даному дослідженні матеріалів розширює і поглиблює сучасні уявлення про шляхи розвитку української психології. В роботі показано, що в західній діаспорі ХХ ст. склалась оригінальна система етнопсихологічних поглядів, врахування якої сприятиме подальшому вивченню цієї проблеми сучасними українськими дослідниками. Результати аналізу можуть увійти важливим елементом до розробки окремих наукових ділянок етнології, націології, філософії та ін.

Практичне значення одержаних результатів. Результати даного дослідження можуть бути використані в розширенні та збагаченні наукової бази у галузі етнопсихології, історії психології, соціальної та загальної психології, зокрема як одні з основних компонентів спецкурсу з історії української етнопсихології. Матеріали дисертації можуть увійти також до навчальних курсів історії психології, соціальної психології, соціології, політології та етнопсихології.

Надійність та вірогідність наукових результатів забезпечена теоретичним та методологічним обґрунтуванням вихідних положень, цілісною організацією дослідження і якісним аналізом отриманого матеріалу.

Апробація роботи: Основні положення дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на засіданнях лабораторії історії психології Інституту психології ім. Г.С.Костюка (Київ, 1998, 1999), на науковій конференції присвяченій 100 річчю з дня народження П.Р.Чамати "Психологія самосвідомості: минуле, сучасний стан та перспективи дослідження" (Київ, 1998), на П'ятих Костюківських читаннях "Психологія на перетині тисячоліть" (Київ, 1998), на III Харківських Міжнародних психологічних читаннях "Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти" (Харків, 1999), на III з'їзді товариства психологів України "Творча спадщина Г.С.Костюка та сучасна психологія" (Київ, 2000), на науковій конференції "Українська еліта та її роль в державотворенні" (Київ, 2000).

Основні результати дослідження викладені в 10 публікаціях

Структура та обсяг роботи: Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основної частини 180 машинописних аркушів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкриті актуальність теми, зв'язок з напрямками наукових досліджень Інституту психології ім.Г.С.Костюка, визначені мета і завдання роботи, наукова новизна, практичне та теоретичне значення даного дослідження, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі "Історичний процес становлення та розвитку української етнопсихології в західній діаспорі ХХ ст. у системі основних течій світової психологічної науки" проведений аналіз результатів дослідження етнопсихологічної проблематики українського народу науковцями діаспори.

Проаналізовано ступінь наукової розробки теми. Рядом науковців вивчено праці етнопсихологів діаспори; їх результати застосовано в різних галузях вітчизняної науки. Проте поза увагою дослідників залишається комплексне бачення історичного процесу розвитку етнопсихології в західній діаспорі. Цими обставинами було зумовлено вибір даної теми дослідження.

Проведення класифікації досліджень вчених діаспори за методологічною ознакою, предметом та об'єктом досліджень привело до визначення їх належності до трьох основних напрямів: 1) дослідження нації як соціопсихічної групи, 2) дослідження національного характеру, 3) дослідження психологічних аспектів національної ідентичності українського народу.

Розгляд досліджень українських етнопсихологів західної діаспори в контексті світової психологічної науки дає змогу констатувати відповідність тематики і змісту цих досліджень загальним тенденціям і надбанням світової науки.

Встановлено, що дослідження, які належать до першого напрямку, проводились з 20-х по 40-і роки ХХ століття, хоча ряд праць з'явився і в більш пізній час. Проаналізовано праці дослідників зазначеного періоду, до яких належать В. Старосольський, Д. Донцов, О.Бочковський, Л.Ребет, А.Княжиський. На творення наукових гіпотез українських дослідників цього періоду великий вплив мали праці європейських вчених, зокрема П.Мартіні та Е.Ренана. Роботи дослідників цього періоду проводились як під егідою українських наукових установ, так і самостійно окремими вченими. Серед наукових установ, що займались дослідженнями з української етнопсихології, названі Наукове Товариство ім.Т.Шевченка, Український науковий інститут в Варшаві, Український науковий інститут у Берліні, Український Вільний Університет (УВУ) в Цюриху. Метою досліджень даного напрямку можна визначити як створення та розробку теорій, яка б розривала психологічні основи формування та функціонування нації.

Другий етап в розвитку етнопсихологічних досліджень охоплює період від початку 40-х років і до 70-х років ХХ ст. Світова етнопсихологічна наука цього періоду головною метою ставила вивчення національного характеру. На початку 40-х років рядом американських вчених (М.Мід, Р.Бенедикт та ін.), було запропоновано ряд теоретико-методологічних підходів до дослідження національного характеру; їх можна звести до двох основних: культурно-центрованого і особистісно-центрованого.

Культурно-центрованим підходом передбачався порівняльний опис певних культурних конфігурацій, характерних для тієї чи іншої культури, порівняльний аналіз процесу виховання дітей та виховного ідеалу взагалі, а також міжособистісних відносин (передусім відносин між батьками і дітьми). До дослідників, які керувались даним підходом у вивченні українського національного характеру, можна віднести, зокрема, В.Липинського, В.Яніва, О.Кульчицького, І.Мірчука, Ю.Липи, М.Шлемкевича, Я.Яреми, Б.Цимбалістого. На їхні праці великий вплив мали здобутки Р.Бенедикт, М.Мід, Ф. де Кулянжа, Е.Дюркгейма, Ф.Гегеля, А. Зігфріда, М. Вебера.

Характерною рисою досліджень даного напрямку є порівняння психологічних особливостей української культури та культур сусідніх народів (російського, польського). Іншим характерним явищем для даного підходу є дослідження національного характеру через посередництво культурних творів: літератури, мистецтва, філософії.

Інший підхід, особистісно-центрований, базувався на використанні поняття "модальної особистості", тобто збірного образу, що містить риси характеру та інші психологічні характеристики, характерні для більшості членів даного народу. Шляхом аналізу праць І.Мірчука, Д.Чижевського, Я.Яреми, Д.Донцова та частково М.Шлемкевича встановлено, що в якості "модальної особистості" ними аналізувались визначні постаті української культури. Зроблено висновок про те, що праці українських дослідників були співзвучні світовій науці, зокрема працям А.Шкельса, Д.Левенсона, А.Кардинера.

Початком етапу сучасних досліджень визначено середину 70-х років. Дослідження даного етапу, що передбачають вивчення національної ідентичності українців і, зокрема, її психологічних аспектів, співзвучні з дослідженнями національної ідентичності різних етнічних груп, що проводяться багатьма науковими закладами світу. Сучасний етап досліджень національної ідентичності українців відзначається кількома напрямками. Перший з них ставить своїм завданням вивчення процесів, що відбуваються в середовищі української діаспори, тобто питань асиміляції та інтеграції. Інший напрямок досліджень - це вивчення міжетнічних процесів, що мають місце в новостворених державах Східної Європи. Серед наукових закладів

США та Канади провідними установами української науки є Український науковий інститут Гарвардського університету, Канадський інститут українських студій та Наукове товариство ім. Т.Шевченка.

Проведений аналіз дозволив зробити наступний висновок. Праці з української етнопсихології в західній діаспорі створювалися в полі світової психологічної науки та були співзвучні досягненням науковців інших країн. Дослідження українських етнопсихологів відображали тенденції розвитку світової психологічної науки та були сучасними на час свого створення.

У другому розділі "Психологічні основи дослідження української нації як соціально-психологічного феномену у працях українських науковців західної діаспори" проведений аналіз досліджень українських науковців, що мали за об'єкт свого наукового пошуку соціально-психологічні закони існування української нації.

Серед учених української діаспори, що присвятили свої дослідження вивченню соціально-психологічних процесів формації української нації, можна зустріти науковців різного фаху: соціологів, літературознавців, психологів тощо. Дослідження української нації як соціально-етнічного феномену в роботах українських науковців західної діаспори проводилось під впливом та з використанням методології та термінології, що використовувалась європейськими вченими – В.Мак-Дугаллом, В.Фіркацтом, М.Тіле та ін.

Українські вчені західної діаспори здійснили вивчення та класифікацію різних типів етнічних груп. Найфунтовіші дослідження національних формоутворень належать В.Старосольському, Л.Ребету та А.Княжинському.

Відзначено введення В.Старосольським поняття "стихійної" та "свідомої" волі. Стихійна воля, на його думку, відображає психічний стан людини, пов'язана з почуваннями та спрямована на задоволення миттєвого бажання; свідома воля, на думку вченого, базується на раціональних засадах, має певну ціль та вибирає шляхи та засоби її досягнення.

Найдокладніший аналіз нації як соціально-психологічної групи здійснив у своїх дослідженнях А.Княжинський. Цей аналіз базувався на узагальненні напрацювань попередніх дослідників, порівняльному вивченні різних типів соціальних груп, їх соціопсихічних особливостей.

А.Княжинський визначив поняття "спілки", як сукупості людей, що виникло для досягнення певної цілі. До різних видів спілок він ввів культурно-освітні, економічні, торговельні та інші громадські організації та установи, підприємства, політичні партії. Найвищою формою існування спілки А.Княжинський визнав державу.

Водночас А.Княжинським було визнано існування певних груп людей, дією котрих управляють ряд збірних проявів емоційного та вольового характеру, від інстинктивних масових реакцій до явищ вираження масової волі та почувань. Через розгляд таких явищ А.Княжинський підійшов до поняття спільноти, визначивши його як сукупність індивідумів, в якій всі її члени діють, відчувають, бажають однаково під впливом однієї спільної ідеї, а не на основі законів, що стоять або стояли поза спільнотою. А.Княжинський виділив такі види спільнот, як психологічна юрба та психологічна група. Наступна класифікація передбачала розрізнення психологічної групи нижчого виду (родина, село, військові формації) і вищого виду (нація). Одночасно виділено два ступені розвитку етнічної спільноти, а саме: нижчий ступінь (плем'я-раса) і вищий ступінь (нація).

Л.Ребет зосередив увагу на понятті "психологічної маси", тобто натовпу, що, на думку вченого, відзначається особливими прикметами, передусім, тим, що відчуття, думки та вчинки індивідуума в натовпі відрізняються від тих, котрі породжуються людиною в самотньому існуванні.

Проаналізовано дослідження Л.Ребетом та Є.Онацьким ролі української родини у формуванні української нації. За їх переконанням, саме в українській родині, як малій соціально-етнічній групі та першопричині формування окремих стадій суспільства при створенні нації, знаходяться підстави національного життя.

Основним моментом розробки вченими західної діаспори психологічних основ теорії нації як соціопсихічної групи стало вивчення глибинних соціально-психологічних механізмів формування та існування нації. Відповідно дослідники прагнули пояснити причини та закономірності утворення та функціонування проявів свідомості та самосвідомості, почувань та прямих, що пов'язують життєдіяльність особистості з національними чинниками. Вивчення даної тематики вчені західної діаспори проводили аналогічно до досліджень європейських вчених, зокрема Е.Ренана, М.Манчіні та ін.

Аналізуючи психологічні процеси всередині нації, Л.Ребет виділяв як центральні моменти, з психологічного погляду, поняття свідомості і волі. Він підкреслював надзвичайне значення волі і свідомості у справі постання нації.

Проаналізовано теорію А.Княжинського, присвячену "духові нації". "Дух нації" в його розумінні – це перш за все психологічна сфера існування нації, сфера свідомості та вольових почуттів.

Для глибшого розгляду психологічних основ існування нації А.Княжинський звернувся до опису тих одиниць, які відповідають за психологічну діяльність у сфері національних почуттів. Проаналізувавши ви-

значення, якими користувались європейські дослідники, А.Княжинський прийшов до терміна "емоція". Відтак, крім двох головних моментів, пізнавального і прямувального, він увів третій – емоційний. Теорія емоцій А.Княжинського передбачала потрійний поділ емоцій: генетичний (видовий), кількісний та якісний. Генетичний поділ передбачав поділ емоцій на довготривалі ("довгорозвоєві") та короткотривалі ("короткорозвоєві"). Кількісний поділ передбачав поділ на емоції в дії (активні, *in actu*) та приспані (затаєні, *in potentia*). Характер якісного поділу емоцій А.Княжинський привів у відповідність до двох тенденцій: тенденції до нормування суспільного ладу генерації людей ("уладові емоції") та тенденції формування світогляду особи ("світоглядіві емоції"). Висунення терміна "уладові емоції" привело А.Княжинського до творення гіпотези поділу суспільства на дві чисельно нерівні групи, що розрізняються за психологічним прямуванням: чисельно меншу, що має тенденцію володіти (т.зв. верхи нації), та чисельно більшу, що має тенденцію до послуху (т.зв. низи нації). Подібний поділ утворював схему двоверстової структури нації, створену уладовими емоціями. Двоверстовий поділ нації, на думку А.Княжинського, призводив до активності верхів та пасивності низів на відміну від протилежного явища в одноверстово сформованих націях – активності всієї маси народу. Іншим моментом є явище "негативізму" між верхами і низами в двоверстово сформованих націях. Встановлено, що подібною думки дотримувався Д.Донцов, який твердив про наявність в одній нації двох різних психологічних типів характерів, а надалі і двох соціальних таборів. Д.Донцов прийшов до цього твердження інтуїтивно, частково воно було підтвержене науковими пошуками А.Княжинського. Проте, на відміну від Д.Донцова, українська нація однозначно зараховувалась А.Княжинським до одноверстово сформованої нації. Говорячи про одноверстові нації, А.Княжинський зазначав в них відсутність негативного ставлення маси до керівників, оскільки керівна група є природною еманцією народної маси.

Серед висунених А.Княжинським понять відзначено, зокрема, світоглядіві емоції, що стоять у причинно-наслідковому зв'язку до уладових. Функцію світоглядівих емоцій А.Княжинський визначав у формуванні світогляду особистості, тобто найвишого ступеня поєднання національної психології, в якому ідея нації розповсюджується серед всіх особистостей, збагачується змістовно і стає основою сильних почуттів, спрямованих на націю.

Зроблено висновок, що дослідження українськими вченими західної діаспори психологічних механізмів формування та існування української нації, національної свідомості та самосвідомості є цінним надбанням української етнопсихології. Національна свідомість, як унікальний феномен ду-

ховного життя українського суспільства, розвивається за своєю внутрішньою логікою, демонструючи багато виявів і форм, глибину думок і почуттів, життєдайність в самоствердженні, надзвичайну силу націотворення. Тому використання матеріалів досліджень вчених західної діаспори є необхідним та корисним для широкого кола дослідників у різних галузях психології, етнополітології, націології, соціології, що розглядають різні сторони феномену української нації.

У третьому розділі "Український національний характер у дослідженнях українських етнопсихологів західної діаспори" проводиться аналіз досліджень, що були присвячені вивченню українського національного характеру.

Дослідження національного характеру українського народу були аналогічні дослідженням світових психологів, що вивчали подібні характери європейських народів та використовували відповідну методологію для досліджень різних етнічних груп. Виявлено, що українські дослідники вказували на праці М.Мід, Р.Бенедикт та інших визнаних авторитетів у галузі дослідження національного характеру.

Початки дослідження національного характеру простежуються ще на першому етапі розвитку української етнопсихологічної думки, зокрема у працях Л.Ребета, В.Старосольського та Д.Донцова, де аналізувались чинники, що мали вплив на формування української нації. Пізніше ці дослідження були продовжені вченими, що вивчали національний характер українського народу та обставини, які мали вплив на його становлення. Отже, вивчення феномену української нації продовжилось у дослідженнях українського характеру.

Аналіз праць етнопсихологів діаспори дав можливість виділити у вивченні національного характеру два основних підходи культурно-центрованій чи особистісно-центрованій.

Дослідження національного характеру українського народу проходили в основному, як аналіз окремих характерних рис. Різні дослідники проводили дослідження певних характеристик, не обов'язково охоплюючи всю гаму національних рис. У дисертації здійснено систематизацію визначальних особливостей досліджень, що розглядаються. Результати систематизації подано у формі таблиць, що дозволяють чітко простежити специфіку та термінологію досліджень: зведена таблиця характерних особливостей національного характеру з переліком науковців, що приділили увагу їх аналізу; зведена таблиця дослідників, що займались проблемою національного характеру, з поділом на підходи, що використовувались при дослідженнях.

Окрім вивчення окремих рис, увагу дослідників притягували чинники, що здійснювали вплив на формування національного характеру. Першу

спробу класифікації чинників, що впливали на характер українського народу, здійснив О.Кульчицький в праці "Риси характерології українського народу", яка передбачала розгляд шістьох чинників. В дисертації показано, що їх можна звести до чотирьох основних - історичного, геопсихічного, культуроморфічного та антропологічного.

Першим вивчав вплив клімату, території тощо на психологію українців В.Липинський. Вплив географічного чинника підкреслювався рядом науковців (Я.Ярема, О.Феденко та ін.). О.Кульчицький в праці "Риси характерології українського народу" здійснив аналіз впливу на психіку людини, зокрема, окремих складових географічного середовища: клімату, рельєфу, температури, характеру вітрових потоків, освітленості, характеру річок і т.п.

Проаналізовано гіпотезу Ю.Липи про трикладовість основи українського народу в складі трипільського, еллінського та готського коренів та про відповідний вплив на формування українського характеру особливостей даних етнічних груп. Іншою розглянутою гіпотезою стало твердження О.Кульчицького про розподіл населення України на дві головні раси - дніарську та остійську.

П.Феденко висунув поняття "катастрофи" як концентрацію впливу історичних умов існування українського народу. О.Кульчицький пов'язував своє бачення впливу історії на психологію з геополітичним положенням України між Сходом Європи та Заходом Азії. Іншим моментом, що наклав свій відбиток на український характер, став так званий "комплекс меншовартості", що на думку О.Кульчицького, сформувався внаслідок історичного процесу, а саме в результаті майже постійного поневолення українського народу.

Розглянуто дослідження О.Кульчицьким культуроморфічного чинника, що передбачав вплив геополітичного становища та вплив родинного виховання.

Як зазначено вище, дослідження українського національного характеру в основному проходило як вивчення його окремих рис. З огляду на це, відповідна частина дисертації структурована за основними рисами характеру, які розглядаються у більшості обговорюваних праць. Такими рисами є індивідуалізм, емоційність, ідеалізм, релігійність. Окремо виділено дослідження в межах культурно-центрованого підходу, що стосувалися психологічної спрямованості українців, української родини та виховних процесів.

Індивідуалізм, як характерну рису українського характеру, підкреслювали В.Липинський та Д. Чижевський. На українській індивідуальності, як подібній до європейської психологічної орієнтації, наголошували І.Мірчук та В.Янів.

Проаналізовано дослідження науковців діаспори, що розглядали українську емоційність. В.Липинський приділяв особливу увагу емоційності провідників українського народу. Він відзначає надзвичайно легку збудливість з відходом від моральних принципів та прояви амбітності. Емоційність, як і інші риси українського характеру, була розглянута Д.Чижевським у контексті двох історичних постатей української культури - П.Юркевича та Г.Сковороди. Цікавим дослідженням позначилась праця М.Шлемкевича "Душа і пісня", де науковець висловив думку про пісню як один з найяскравіших виявів української емоційності.

Розглянуто твердження І.Мірчука про ідеалізм як основу українського світогляду. Ідеалістичне настановлення українців І.Мірчук бачив у тому, що всіма їх думками й вчинками керують не загальні категорії розуму, а в першу чергу суб'єктивні чинники, що свої джерела мають у почуттях. Тенденцію до ідеалізації в українського народу І.Мірчук вбачав і у ставленні до жіноцтва.

Проаналізовано концепцію І.Мірчука, яка вбачала корені глибокої релігійності українського народу в перевазі почуттів над розумом та панівній ролі любові. О.Кульчицький в праці "Проблематика взаємин етнопсихології і диференціальної психології релігії" здійснив науковий аналіз релігійності українського народу. Ідеал людини у Г.Вашенка спирається на ідеал християнського гуманізму, а підставою такого ідеалу є релігійність українського народу.

Дослідження В.Янєва йшли по лінії визначення психологічної спрямованості українського народу та спорідненості української духовності з європейською.

Культурно-центрований підхід до вивчення національного характеру одним з своїх завдань ставив питання вивчення виховного процесу в українських сім'ях. Подібну проблему розглядав Б.Цимбалістий в праці "Родина і душа народу". Питання взаємовідносин в українській сім'ї стало предметом розгляду в праці Г.Вашенка "Виховний ідеал". Корені структури української сім'ї вчений пов'язує з родинним устроєм слов'ян, а саме матриархатом. В.Янів також присвятив багато уваги вивченню української родини в праці "Українська вдача і наш виховний ідеал".

Особистісно-центрований підхід до вивчення національного характеру використовувався в роботі рядом дослідників, до якого належать І.Мірчук, Д.Чижевський, Я.Ярема, Д.Донцов, частково М.Шлемкевич.

І.Мірчук присвятив свої дослідження вивченню особистості Г.Сковороди. І.Мірчук прийшов до розуміння рис філософа Григорія Сковороди як національних рис українського народу.

Я.Ярема здійснював аналіз психології українського народу спираючись на подібні дослідження європейських вчених. Вивчаючи українську духовність, Я.Ярема розглянув ряд діячів української культури як типових постатей для українського народу: це І.Вишнєвський, Г. Сковорода, Т. Шевченко, М. Гоголь. Головним моментом дослідження Я.Яреми є акцентування уваги на інтровертизмові українського типу, який він вважав центральною ознакою української духовності. Подібну характеристику Я.Ярема приводить під впливом типології К.Юнга.

Д. Донцов приділяв чималу увагу вивченню історичної постаті українського козака, яка залишила великий відбиток на українській культурі та житті. Реалізацією особистісно-центрованого методу можна вважати працю М.Шлемкевича "Галичанство", в якій наявне порівняння психології Західної та Східної України на прикладах Т.Шевченка, з однієї сторони, та І.Франка, В.Стефаніка, з іншої.

Дослідження українського національного характеру продовжують залишатись актуальною темою в українській етнопсихології. Тому наукова спадщина українських вчених західної діаспори, що досліджували український характер, є фундаментальною основою для сучасних досліджень даного етнопсихологічного феномену.

В четвертому розділі "Дослідження психологічних аспектів національної ідентичності українців вченими США та Канади" наводяться результати присвячених цій проблематиці сучасних дослідницьких робіт в українській діаспорі. Такі роботи проводяться в основному дослідницькими установами США та Канади. В дисертації виділено два основних напрямки сучасних досліджень національної ідентичності українців. Перший з них ставить своїм завданням вивчити процеси, що відбуваються в середовищі української діаспори. Головне питання цих досліджень - вивчення особливостей асиміляційно-інтеграційних процесів в середовищі українців-емігрантів в США, Канаді та інших країнах. Другий напрямок досліджень - це вивчення процесів, що проходять на терені Східної Європи, зокрема серед новостворених держав, що раніше входили до складу СРСР.

Аналіз досліджень психологічних аспектів асиміляційно-інтеграційних процесів науковцями західної діаспори дав змогу виділити чотири групи питань. Перша група передбачає розгляд на макрорівні існування української етнічної групи взагалі та "стратегії" асиміляційно-інтеграційних процесів. В даному напрямку вивчені: психологічні уявлення та самоідентифікація українців на чужині; дві головні державні концепції щодо імміграції; стосунки з іншими етнічними групами; рівень соціально-психологічної групи в суспільстві та загальний рівень асимі-

ляції. Наступним дослідженням став аналіз соціоекономічних показників української етнічної групи, що дало можливість, проаналізувавши ряд показників (мобільність, соціальний статус, рівень освіти, демографічні показники і т.д.), зробити висновок про взаємозв'язок цих моментів з психологічними особливостями українців. Третя група питань передбачала дослідження громадського статусу української громади, що включає в себе вивчення кількості та характеру діяльності українських організацій, товариств, політичних партій тощо та їх інтеграції в суспільстві з іншими громадськими організаціями та державними структурами. Це також дає можливість отримати певні характерні висновки щодо соціально-психологічних взаємин української етнічної групи з іншими етнічними утвореннями. Четверта група питань передбачала аналіз психологічних особливостей українців через вивчення особистісних характеристик окремих індивідумів. Аналіз цих питань включав вивчення мовної асиміляції, релігійності, шлюбної та сімейних відносин, проблем молоді та дітей.

Застосована науковцями західної діаспори методологія вивчення асиміляційних процесів передбачає вивчення демографічних та соціоекономічних характеристик з використанням методів опитування респондентів, аналізу даних перепису населення та громадської думки. За допомогою цих методів вдалося встановити зв'язки між певними закономірностями існування української громади в США та Канаді, з одного боку, та психологічними особливостями українців і їхнім світоглядом, з другого.

Аналіз соціоекономічних характеристик привів дослідників до висновку про компактність проживання та низьку мобільність українців внаслідок зміни життя. Водночас помічено найбільшу кількість приватних будинків у володінні українців. Подібне явище пояснено психологічним прагненням осіб українського походження до індивідуального проживання, тобто високим рівнем індивідуалізму. До того ж, дорослі діти майже у всіх випадках проживають окремо від батьків, що теж пояснюється прагненням до індивідуальності. Компактність проживання українців у кількох штатах США чи провінціях Канади пояснюється прагненням до збереження етнічної ідентичності та психологічними мотивами збереження чистоти етнічної групи.

Були відзначені низька ділова активність українців, надання ними переваги маторианковому бізнесу. Переважна більшість українських організацій в США та Канаді займається громадською та культурною діяльністю, що пов'язується з особливостями світогляду українця, де духовне переважає над матеріальним. Відзначено особливу роль кредитних

спілок, що стали посередником переходу від сімейно-спількової форми економічної системи до типово-американської економічної системи, заснованій на суто індивідуальній праці.

На думку науковців, релігійність українців стала одним із основних джерел, що підтримували збереження етнічної ідентичності і стримували асиміляційні процеси.

Велика увага дослідників була привернута до особи української жінки в Північній Америці. Відзначено більш активну громадську та ділову позицію українських жінок, які, незважаючи на складні умови життя в еміграції та порушення статусу роботи в сім'ї, продовжують основним пріоритетом вважати гармонійні родинні відносини.

Асиміляційні процеси серед молоді привели до часткової втрати мовних навичок та визначення себе студентами в основному як "канадців українського походження". Водночас процеси асиміляції серед української молоді проходять повільніше, ніж серед інших етнічних груп.

Зроблено висновок, що результати дослідження психологічних аспектів національної ідентичності українців, які проживають у США та Канаді, є цінними напрацюваннями для науковців, що вивчають поняття національної та етнічної ідентичності, процеси всередині етнічних груп українців у різних культурних середовищах. Наявність великої кількості українських громад в різних державах світу ставить питання вирішення ряду акультураційних проблем в даних суспільствах та зняття стресів при асиміляції та інтеграції. Напрацювання вчених західної діаспори допоможуть успішно вирішувати дані проблеми. Результати досліджень науковців діаспори є потрібними і для дослідження ідентичності українців, які проживають в Україні.

У висновках узагальнено результати, отримані у процесі дослідження. Воно дозволило виявити суспільно-політичні та культурно-національні передумови, сутність, особливості, рушійні сили неперервного історичного процесу становлення та розвитку української етнопсихології західної діаспори ХХ ст. Аналіз цього процесу дав можливість виділити три основні напрями етнопсихологічних досліджень, що переважали на послідовних історичних етапах.

Дослідження першого напрямку присвячені розгляду формування та існування української нації як соціопсихічної групи. Дослідниками цього напрямку описано закони формування та існування етнічних груп різних ступенів розвитку, висунуто кілька принципових концепцій щодо закономірностей існування національної свідомості та самосвідомості, формування світогляду особистості.

Наукові праці другого напрямку ставили своєю метою дослідження українського характеру як сукупності психологічних рис, притаманних українському народові. Ці дослідження належать до двох основних підходів: культурно-центрованого та особистісно-центрованого. Особливу увагу дослідників привертала питання геопсихічної орієнтації українського народу та питання української родини, як основного джерела психологічно-педагогічного впливу на дітей. Дослідники, що використовували особистісно-центрований підхід, досліджували український характер з використанням типових постатей української культури, що виражають найбільш яскраві психологічні риси українського народу.

В дослідженні показано, що праці українських етнопсихологів західної діаспори були створені в полі світової психологічної думки та були сучасними на період свого створення. Всі напрямки досліджень українських етнопсихологів західної діаспори проходили в полі впливу європейської науки. На дослідження першого етапу великий вплив мали праці В.Фірканта, В.Мак-Дугалла, Е.Томаса, що користувалися беззаперечним авторитетом в європейській науці. Дослідження національного характеру українців проходили паралельно подібним дослідженням, що їх проводили Р.Бенедикт, М.Мід та інші дослідники національного характеру.

Сучасні дослідження в основному належать до третього напрямку і піпорядковані вивченню питання психологічних аспектів національної ідентичності українців. У діяльності науковців західної діаспори в цьому напрямку виділено два основні шляхи: дослідження асиміляційних процесів в українській діаспорі та дослідження міжетнічних процесів в незалежних державах Східної Європи.

Між дослідженнями різних напрямів встановлено психолого-філософські та науково-методологічні взаємозв'язки. Дослідження факторів формування української нації знайшли свій розвиток в вивченні українського характеру, особливо у вивченні чинників, що формували українську вдачу. Характерні риси світогляду українців знайшли підтвердження в сучасних дослідженнях національної ідентичності, що стосуються асиміляційних процесів у США та Канаді та дозволили пояснити певні закони існування української спільноти в цих державах.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Кіцак Н.М. В.Янів як дослідник психології української нації // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Педагогіка і психологія. -Тернопіль, 1998. - №4. -С.95-99.

2. Кіцак Н.М. Етнопсихологічні ідеї В.Липинського та Д.Донцова // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Педагогіка і психологія. - Тернопіль, 1998. - №5. - С.68-72.
3. Кіцак Н.М. Соціально-психологічні основи теорії нації у викладі українських етнопсихологів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Педагогіка і психологія. - Тернопіль, 1999. - №1. - С.68-72.
4. Кіцак Н.М. Етнопсихологічні праці науковців Українського дослідницького інституту в Гарварді // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник. - Тернопіль: "Економічна думка", 1999. - С.142-147.
5. Кіцак Н.М. Етнопсихологічні дослідження вчених Українського Вільного університету // Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України: В 3-х томах. - Київ: "Генезис", 1998. - Т.2. - С.39-47.
6. Кіцак Н.М. Психолого-соціальні аспекти асиміляційних процесів серед української діаспори в США та Канаді // Психологія. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. - К., 1999. - Вип.2. - С.59-64.
7. Кіцак Н.М. Етапи розвитку українських етнопсихологічних досліджень в діаспорі // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. - Суми: Наука, 1999. - Вип.6. - С.151-154.
8. Кіцак Н.М. Національна самосвідомість у дослідженнях українських етнопсихологів // Психологія самосвідомості: історія, сучасний етап та перспективи дослідження. - К., 1999. - С.49.
9. Кіцак Н.М. Питання еліти в дослідженнях етнопсихолога діаспори А.Княжинського // Матеріали конференції "Українська еліта та її роль в державотворенні": Збірник наукових праць ВГІ НАОУ. - К., 2000. - №1'2. - С.20-23.
10. Кіцак Н.М. До питання історико-психологічних досліджень української етнопсихології // Творча спадщина Г.С.Костюка та сучасна психологія. До 100-річчя від дня народження академіка Г.С.Костюка. Матеріали III з'їзду Товариства психологів Україна. - К., 2000. - С.79-80.

Кіцак Н.М. Розвиток української етнопсихології в західній діаспорі XX ст. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 - загальна психологія, історія психології. - Інститут психології ім.Г.С.Костюка АПН України, Київ, 2000.

Дисертацію присвячено дослідженню історичного процесу розвитку української етнопсихології в західній діаспорі. Розкрито передумови, сутність, рушійні сили та напрями цього розвитку. Досліджено закономірності розвитку, специфіку та місце української етнопсихології західної діаспори в структурі основних течій світової психологічної науки XX століття. Розроблено і обґрунтовано періодизацію історичного процесу розвитку української етнопсихології західної діаспори. Виділено і проаналізовано три основні напрями досліджень, що здійснювалися при цьому.

Ключові слова: етнопсихологія, національний характер, національна ідентичність, етнічна група, національна свідомість.

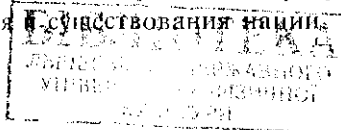
Кіцак Н.М. Развитие украинской этнопсихологии в западной диаспоре XX века. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 - общая психология, история психологии. - Институт психологии им.Г.С.Костюка АПН Украины.

Диссертация посвящена историческому процессу развития украинской этнопсихологии в западной диаспоре. Раскрыт смысл психологической мысли, причины и этапы становления и развития украинской этнопсихологии в западной диаспоре в XX в.

Проведены анализ и систематизация исследований украинских этнопсихологов - представителей западной диаспоры XX в. Выделены три основных направления этих исследований, преобладающие на последовательных исторических этапах: 1) изучение психологических основ существования нации как социоэтнической группы; 2) изучение национального характера; 3) изучение психологических аспектов национальной идентичности.

Целью первого направления была теоретическая разработка психологических основ формирования **и существования нации.** Исследования

сосредотачивались на таких основных аспектах проблемы: 1) определение, классификация и анализ типов этнических форм и стадий формирования нации, как различных видов психологических групп; 2) изучение психологических механизмов формирования и существования нации, национального сознания и самосознания.

Особенность второго направления и, соответственно, второго этапа определена смещением акцентов исследований на изучение национального характера, который был определен, как совокупность психологических особенностей представителей той или иной нации. Исследования ученых украинской диаспоры группировались вокруг двух основных подходов: культурно-центрированного и лично-центрированного. Для систематизации данных исследований в диссертации даны классификации в форме таблиц, позволяющие четко проследить характер и терминологию исследований.

На современном этапе исследований психологические аспекты национальной идентичности изучаются в двух планах. Во-первых исследуются ассимиляционные и интеграционные процессы в среде украинской диаспоры; во-вторых, - межэтнические процессы в новообразованных государствах Восточной Европы.

Показана связь развития этнопсихологических исследований в западной диаспоре с основными течениями мировой психологической науки.

В частности, отмечена связь исследований психологических основ существования украинской нации с использованием методологии и терминологии, применявшихся В.Мак-Даугаллом, В.Фиркандтом, Е.Тиле и др. Проанализированы связи между исследованиями национального характера украинского народа и исследованиями характеров европейских народов, где применялась аналогичная методология. Приведены факты использования украинскими исследователями работ М.Мид, Р.Бенедикт и других авторитетов в изучении национального характера.

Ключевые слова: этнопсихология, национальный характер, национальная идентичность, этническая группа, национальное сознание.

Kitsak N.M. Development of Ukrainian ethnopsychology in the West diaspora in the XX century. - Manuscript.

Dissertation to gain a Candidate's degree in psychological sciences, speciality 19.00.01 - general psychology, history of psychology - G.S.Kostiuk Institute of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2000.

The dissertation is devoted to the historical process of Ukrainian ethnopsychology development in the West diaspora. Premises, essence, moving powers and directions of this development are revealed. Regularities of development and specificity of the Ukrainian ethnopsychology in the West diaspora, as well as its place in the structure of main currents of the XXth century world psychological science are explored. The periodisation of the historical process of the Ukrainian ethnopsychology development in the West diaspora is worked out and grounded. Three guidelines of studies, which were thus performed, are distinguished and analysed.

Key words: ethnopsychology, national character, national identity, ethnic group, national consciousness.